

Wyrobisz, Andrzej

"Calvinistic economy and 17th century Dutch art", Erik Larsen with the collaboration of Jane P. Davidson, Kansas 1979 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 72/1, 181-182

1981

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

czych kontaktów paszaliu Arma, którego stolicą było Timbuktu, z sułtanami Maroka (dokumenty, korespondencja). Ponadto autor wykorzystał źródła europejskie.

Na tej podstawie źródłowej oparte są główne i najciekawsze części książki. Rozdziały wstępne, dotyczące sił zbrojnych Maroka, przebiegu inwazji na Songhaj i ustanowienia paszaliu w Timbuktu wnoszą mniej nowych wiadomości. Natomiast to, co dotyczy organizacji paszaliu w XVII i XVIII w., dziejów społecznych i gospodarczych oraz polityki zewnętrznej, w sposób zasadniczy pomnaża wiedzę o historii Timbuktu i całej Afryki Zachodniej.

Kilka wniosków Abitbóla można zakwestionować, ich udowodnienie wymagałoby głębszej analizy, a przede wszystkim krytyki źródeł. Podążając bowiem za politycznymi deklaracjami zawartymi w korespondencji Arma z sułtanami Maroka, autor stawia tezę o długotrwałej zależności paszaliu Arma od Maroka, przekraczającej znacznie rok 1660, przyjmowany w nauce. Rzeczywiście, gdy po okresie walk na tronie sułtanów umocnili się Alawici, dążyli oni do odzyskania wpływów nad Nigrem. Ambicje polityczne były tu jednak większe niż możliwości. Celowość utrzymywania w zależności tych odległych i trudno dostępnych terenów była z punktu widzenia gospodarczego ograniczona, koszta tej polityki przekraczały korzyści, tym bardziej, że handel transsaharyjski, jakkolwiek trwał, przeżywał okres regresu. Sądzę więc, że pomimo oficjalnych, z rzadka jednak formułowanych deklaracji, paszalik Arma był w rzeczywistości po 1660 r. niezależny. Dowodzą tego dobitnie jego dzieje wewnętrzne, zbyt słabo uwzględnione przez autora przy rozpatrywaniu stosunku paszaliu do Maroka. Można tu na marginesie zauważyć, że teza o długotrwałych, politycznych związkach Paszaliu Timbuktu z Marokiem nie jest pozbawiona współczesnego akcentu politycznego.

Dyskusyjna jest teza autora o metodach zdobywania i przekazywania władzy paszy. Pogląd jakoby istniał i sprawnie działał system rotacji na tronie, przewidujący uregulowane zwyczajem przekazywanie władzy kolejno w ręce przedstawicieli trzech frakcji Arma, wydaje mi się błędny. Jest to idealizacja systemu, który w rzeczywistości uwzględniał wprawdzie istnienie frakcji, lecz w działaniu był oparty na przemocy i prowadził do anarchii.

Nowa jest teza o trwaniu paszaliu aż do podboju Timbuktu przez Fulbe, czyli do lat 1825—1833. Dotychczas przyjmowano, że po klęsce zadanej Arma przez Tuaregów w 1737 r. nastąpił stopniowy upadek paszaliu, trwający do 1787 r. Autor dowodzi, że paszy nie wybierano od 1775 r. lecz czyniono to ponownie od 1794 do 1833 r. Nie wziął jednak pod uwagę tego, że w zmienionej sytuacji politycznej miasta, ten sam tytuł oznaczał zupełnie inną, nieporównywalną funkcję i trudno na podstawie istnienia tytułu mówić o istnieniu paszaliu.

Książka zawiera obszerne aneksy z najważniejszymi fragmentami odnalezionych źródeł. W sumie jest to dzieło wartościowe, a przede wszystkim przynoszące wiele nowego materiału.

M. T.

Erik Larsen, with the collaboration of Jane P. Davidson, *Calvinistic Economy and 17th Century Dutch Art*, University of Kansas Publications, „Humanistic Studies”. 51, Lawrence, Kans., 1979, s. 10 nlb., 74.

Erik Larsen podjął tematykę, którą interesowało się już dawno wielu historyków, a która najdobitniej była formułowana w pracach Maxa Webera, R. H. Tawneya i F. Antala: zależności między rozwojem sztuki a przemianami

nami społecznymi i gospodarczymi w różnych epokach (Antal pisał o późnym średniowieczu) oraz między reformacją i jej różnymi kierunkami, w szczególności jednak kalwinizmem, a narodzinami kapitalizmu. E. Larsen poświęcił sporo miejsca omówieniu poglądów M. Webera i jego argumentacji (rozdz. I i II) i zgadza się z jego zasadniczą tezą, iż *ethos* protestancki sprzyjał i był jednym z czynników sprawczych rozwoju kapitalizmu. Larsen interesuje się ponadto sprawą podziału sztuki europejskiej XVII w. na dwa nurty: katolicki, związany z kontr-reformacją, kościołem rzymskim, feudalnymi strukturami społecznymi, arystokracją i monarchią, oraz protestancki, związany z mieszczaństwem i rodzącym się kapitalizmem. Dychotomię tę Larsen rozpatruje wyłącznie na przykładzie protestanckich Północnych Niderlandów i katolickiej Flandrii (*sensu largo*). Społeczną podstawą nurtu protestanckiego była według autora „klasa średnia” (*middle class*): drobnomieszczaństwo, chłopstwo (czy nie jest to dewiacja badacza związanego z amerykańskimi naukami społecznymi skłonnymi wiązać wszystkie ważne procesy społeczne z *middle class*, zarówno w przeszłości, jak i obecnie?).

W rozdz. III o gospodarczym podłożu rozpatrywanych przez autora procesów osobne paragrafy poświęcono masowej produkcji dzieł sztuki w Niderlandach w XVII w. (były już wcześniejsze antecedencje tego zjawiska z szesnastowiecznej katolickiej Antwerpii) traktowanej nie tylko jako twórczość artystyczna, ale właśnie jako produkcja, w każdym razie sposób zarabkowania. Omówiono także handel dziełami sztuki prowadzony przez samych artystów i przez pośredników, kolekcjonerstwo traktowane nie jako wyraz zainteresowań artystycznych, ale także jako lokata kapitału i sposób spekulacji. Zaskakująco brzmią konkluzje autora, stwierdzającego, że materialne położenie artystów i swoboda ich działalności w krajach protestanckich i kapitalistycznych przedstawiała się mniej korzystnie niż w państwach katolickich i feudalnych, gdzie silniejsza była pozycja ich korporacji zawodowych (cechów i innych) i dużą rolę odgrywał mecenat dworski i kościelny, bardziej stabilny mimo kaprysów mecenasów od swobodnej gry popytu i podaży na kapitalistycznym rynku dzieł sztuki. Na baczniejszą uwagę zasługuje także sprawa kolekcjonerstwa wynikającego z prawdziwych artystycznych zainteresowań i kulturalnych potrzeb holenderskiego mieszczaństwa; Larsen przypomina liczne przykłady niezwykle bogatych zbiorów dzieł sztuki, zwłaszcza malarstwa, w domach Holendrów w XVIII w.

W rozdz. IV autor przedstawił poglądy Kalwina na sztukę, przypisując im zasadniczą rolę w skierowaniu zainteresowań artystów ku sprawom świeckim i inspirowaniu malarstwa portretowego realistycznego, pozbawionego tendencji do idealizacji

Niewielka książeczka Larsena jest rozszerzoną wersją odczytu wygłoszonego w Detroit w 1974 r., a równocześnie studium przygotowawczym do zamierzonego przez autora obszernego dzieła pt. *Art and Capital*.

A. W.

Andrzej Dziubiński, Jan Milewski, *Przed podbojem. Afryka Północna i Zachodnia w relacjach z XVIII i XIX wieku*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1980, s. 431.

Książka jest wyborem tekstów źródłowych dotyczących Afryki Północnej i Zachodniej w XVIII i XIX w. Przeważają w tym wyborze teksty pisane przez Europejczyków, natomiast teksty afrykańskie stanowią niewielką część przytoczonego materiału. Autorzy uzasadniają to dwoma argumentami: większą dostępnością tekstów europejskich i ich większą liczbą oraz ich bardziej wszechstron-